

Aage Jørgensen

PER LANGE I LITTERATURHISTORIEN
OG DANSKUNDERVISNINGEN
– EN SAGA BLOT?

I 1948 udgav Sven Møller Kristensen *En mosaik af moderne dansk litteratur*, der siden, frem til 1972, blev suppleret, således at sidste-udgaven kunne varedeklarere sig: "Ca. 1920-1970". Antologien indeholdt bl.a. fem digte af den dengang højt estimerede lyriker Per Lange (1901-91). Året efter udgav Dansklærerforeningen et lyrikudvalg, *Moderne danske og norske digte*, der bl.a. indeholdt tre digte af Lange. En andenudgave ved Knud Tøgeby kom på markedet i 1957 med ændret titel, *Dansk lyrik 1915-1955*, og nu med fire Lange-digte. Virker titlen bekendt, skyldes det nok, at udvalget blev en succes og i årene frem til 1973 oplevede otte oplag, hvorefter Finn Stein Larsen i 1979 "moderniserede" det og gav det et nyt *look* og en mindre titelændring: *Dansk lyrik 1915-55*, og med syv digte af Lange. Stein Larsen havde i øvrigt 15 år før udgivet, hvad der fortsat er hovedværket om digteren: *Et forestillingsmønster i Per Langes lyrik*, en gedigen pjosker på 39 sider.¹

Per Lange i litteraturhistorieskrivningen

Men hvem var egentlig denne Per Lange? Jo, han udgav i 1926 en digtsamling med den Nietzsche-klingende titel *Kaos og Stjernen*² og lod den få følgeskab af yderligere to samlinger, *Forvandlinger* (1929) og *Orfeus* (1932). Men derved blev det, tavsheden sænkede sig. Ganske vist dannede de tre samlinger basis for et par udvalg, bl.a. i 1953 i Gyldendals nyklassiske serie, og ganske vist tilføjede Lange ved disse lejligheder enkelte digte.

Samme år vendte han imidlertid, *mirabile dictu*, tilbage til litteratu-

ren inden for en ”ny” genre, nemlig med essaysamlingen *Spejlinger*, som blev efterfulgt af yderligere fire: *Ved Musikkens Tærskel* (1957), *Samtale med et Æsel* (1961), *Om Krig og Krigsmænd* (1966) og *Dyrenes Maskerade og andre Essays* (1969) – hvorefter han henlevede resten af sit liv stort set uden at give lyd fra sig.³

Med disse to sæt udgivelser placerede Per Lange sig centralt i sin samtids lyrik og i dansk essayistik. Det blev fra starten slået fast med syvtommersøm, knap nok nogen anden lyriker har fået en så entydigt positiv modtagelse, og hvad angår essaysamlingerne blev de modtaget stort set med ærbødig forventning og unison lovprisning. Herudover gjorde han sig ikke bemærket i offentligheden. I Tom Kristensens *Hærværk* ser man ham under Jastraus omvendelseskamp levere det elegante spark, der smadrer glasset på opslagstavlen foran Jesu Hjerter Kirke.⁴ Tom var nogle år gift med Per Langes storesøster Ruth.

Efter Verdenskrigen dukkede Per Lange også op i litteraturhistorie-skrivningen. Emil Frederiksen skrev 10 sider om ham i *Danske Digtere i det 20. Aarhundrede* (1951) og ajourførte præsentationen i 2. udgave fra 1966, mens andre (Lars-Henrik Jensen og Kaare Nielsen) leverede indgående og kompetente kapitler om ham i 3. og 4. udgave, fra hhv. 1981 og 2002.

Også i de ”egentlige” litteraturhistorier blev Per Lange fremhævet, af Sven Møller Kristensen i *Dansk litteratur 1918-1950* på en retnings-anvisende måde karakteriseret som ”tidens ypperste artist på versets område” og med *spotlight* på digtene ”Danserinden” og ”Fontænen”.⁵ Per Lange blev tillige fordelagtigt omtalt af Torben Brostrøm i ”Politikens den blå” (bind 1-4, 1964-66; bind 1-6, 1976-77) og mere diffust af Ib Bondebjerg i ”Gyldendals den grønne” (bind 1-9, 1983-85) – men ladet unævnt i *Ideologihistorie* (bind 1-4, 1975-76). Endelig leverede Bjarne Sandstrøm en fin præsentation af ham i *Litteraturens stemmer* (1999), hvis karakteristikker jo blev genbrugt i *Gads danske forfatterleksikon* (2003).

Men netop omkring millenniumskiftet begyndte mørket at sænke sig, for så vidt som Per Lange ikke omtales – ja, end ikke nævnes – i vor seneste større fremstilling, Klaus P. Mortensen og May Schacks *Dansk litteraturs historie* (bind 1-5, 2006-09), endsige i de seneste til gymnasie-

undervisningen henvendte, *Litteraturhåndbogen* (1981), *Litteraturens veje* (1996) og *Hovedsporet* (2005).⁶ En kendsgerning, der stiller spørgsmålet, om man nu endelig har gennemskuet ham som en formfikseret anakronisme på udviklingens sidelinje. Men burde han i så fald ikke fortsat være til stede til problematisering af den historiske udviklings entydighed? For trods sit tilhørsforhold til den klassiske formtradition er Per Lange ikke fortidsfikseret, men indfanget i den modernistiske erfaring: at meningen er sivet ud af tilværelsen, og at den ikke (mere) er modtagelig for kunstnerisk meningstilskrivning.

Ekspressionist eller sensymbolist?

Lad mig vende tilbage til de tre tynde digtsamlinger fra 1926-32. Deres og dermed Per Langes litteraturhistoriske placering har været diskuteret, især fordi deres modernisme formidles formstrengt og klassisk klart. Helge Rode gjorde i sin anmeldelse af debutsamlingen *Kaos og Stjernen* et nummer ud af, at digtene havde ”en hvid Glans, der minder om Liljen, om Sølv og Silke”, altså var vidt forskellige fra den farveskingre ekspressionistiske lyrik. Også Emil Frederiksen, der fandt digtsamlingen ekspressionismepræget og tillagde, at Per Lange stod Tom Kristensen ”så nær, som han overhovedet kan siges at stå nogen nær”, manede til forsigtighed: det kan gå an litteraturhistorisk, men ikke æstetisk, at knytte Lange til Kristensen og Bønnelycke. Torben Brostrøm kredser om den samme varme grød, men finder frem til en læsemåde, hvor ”splittelsen samles til harmoni i selve *udtryks*processen” – og så er der tale om ”en art ekspressionisme, skønt hans digte næsten ikke rummer nogen af dennes tidstypiske træk”. På omtrent samme måde har Lars-Henrik Jensen det; Lange er ”et stykke af en ekspressionist”, fordi ”livets modsætningsfyldthed” lader sig ophæve momentant gennem kunstnerisk gestaltning.

Den danske ekspressionisme udgør en enklave i det europæiske litteraturlandskab, der i øvrigt hvad angår begrebsafklaring må kæmpe med inkongruensen, den falske analogi, mellem malerkunst og ordkunst. Otto Gelsteds bog *Ekspressionisme* (1919) slog ganske vist døren op til den nye franske malerkunst med fokus på det formelle

og med front mod den naturalistiske kopieringskunst, og i artiklen ”Om Ekspressionisme og Kubisme i Litteraturen” (1920) advokerede han det sidstnævnte begreb, fordi det radikalt holder de romantisk-symbolistiske overtoner på afstand – dog i erkendelse af, at det formelle og det sjælelige i litteraturen er ”uløseligt sammenvævet”. Forbindelsen var svagere til den mere symbolistisk betonedede tyske ekspressionisme omkring tidsskriftet *Der Sturm*, der frem for at være et i hovedsagen formelt anliggende bredte sig ud mod en ny, metafysisk livsfølelse.

I *Klingen* formulerede Harald Giersing kunstnerens opgave således: ”At faa Billedet til at knalde, faa Linjerne til at eksplodere imod hinanden, Farverne til at skratte af stejl Kraft og Pragt, give Virkeligheden, som den er, naar man oplever den stærkest, en Drøm om Sommer, om Muskler, om Legemernes evige Artikulation”.⁷ En formulering, der i virkeligheden synes ubekymret om, hvad virkeligheden er for en størrelse. Hos Per Lange blev der i hvert fald lagt beherskelse og kontrol hen over ekspressionerne. Man tænker for hans vedkommende snarere på Thorkild Bjørnvigs Van Gogh-figur: ”for Sjælen, lagt paa haarde Skaberesser / er intet Hjem mer, intet naadigt Skjul”⁸ end på Tom Kristensens fribytter, der med hænderne voldsomt krummede vil ”slynge sin indre verden / med dens flammehjul ud i rummet”.⁹

Per Lange nævnes slet ikke i Ernst Frandsens bog *Aargangen, der maatte snuble i Starten* (1943), som imidlertid overordnet pointerer: ”Ekspressionismen blev et Intermezzo (...), en brat Visnen efter en altfor hurtig Blomstring”. Pudsigt nok sammenlignet med ”en Fontæne, som steg op og glitrede i Solen, men faldt og blev til Ingenting”, hvad Ernst Frandsen kalder en følelsesstruktur, men som modsvarer, hvad Finn Stein Larsen, hans elev, kalder et forestillingsmønster. Blomstringstiden var kort, men hektisk, den rakte fra o. 1917 til 1922, til Landmandsbankens krak, der satte punktum for de såkaldte gullaschbaroners huseren – disse opkomlinge, som havde følt et behov for en kulturel fernis hen over deres hurtigt erhvervede rigdom, hvilket havde skaffet de unge kunstnere en del at se til. Per Lange, med debut i 1926, faldt allerede af den grund udenfor.¹⁰

Et ofte gentaget, forvrøvlet udsagn om ekspressionismen går ud på, at ’indholdet træder i baggrunden for den rene ord- og effekt-

dyrkelse', altså for formen. Men et energisk, farverigt sprog bærer dog immervæk lige så vel som et slapt, farveløst på et indhold. De egentlige avantgardister, radikalekspressionisterne Rudolf Broby-Johansen og Harald Landt Momberg, opnåede ikke samme succes som ordinærekspressionisterne Emil Bønnelycke, Fredrik Nygaard og Tom Kristensen. Af sidstnævntes udgivelser tør man kun tælle to med til de entydigt ekspressionistiske: debutdigtsamlingen *Fribytterdrømme* og revolutionsfantasien, romanen *Livets Arabesk*. Knud Togeby har betegnet den ekspressionistiske digtning som en "ungdomsdigtning" – al den stund den udadvendte feststemthed ganske hurtigt fortog sig. Bekendelsen til ekspressionismen kan ses som led i generationens *branding*-strategi. Om indoptagelse af impulser fra det ekspressionistiske miljø i Tyskland var der knap nok tale, ligesom selve Verdenskrigen kun gjorde sig svagt bemærket i de dansk-ekspressionistiske tekster.

Det ligger i Tom Kristensens fribytterbillede, at hans ekspressionisme manifesterer sig i kunstværket, eller som kunstværk. Han insisterede langt hellere på skønheden i det kaotiske snarere end på at ville påtvinge det orden og mening. Hans sønderskudte banegård er et æstetisk anliggende. Hans angst skulle forløses i syner af rædsel og død.

Emil Bønnelycke lagde sig tæt op ad den ekspressionismevariant, der lod sig fascinere af den italienske futurisme (især Filippo Tommaso Marinetti og hans 1909-manifest) og altså dyrkede fremtiden, farten, turbulensen, teknikken, heroismen, militarismen, osv. Han elskede, som man husker, den elektriske centralafslåsning højere end *Romeo og Julie* og kaldte *Købmanden i Venedig* et slet skuespil – og producerede sine udsagn med en fart, som kvalitativt gav bagslag. Per Lange gouterede ikke Bønnelyckes begejstring for alt dette udvendige og højrøstede – i essayet "Om Lyrik" noteres, at det ikke var nogen vederkvægelse at læse ham.

Men hvor placerer alt dette så Per Lange i litteraturhistorien? I realiteten på god afstand af ekspressionismen trods den omtrentlige samtidighed. Han bidrager ikke til digtningen om byen og dens typer og ejheller til den eksotiske lyrik, som vi finder den hos Bønnelycke og Kristensen. Pilen peger snarere mod de europæiske, specielt franske, modernister, *les poètes maudits*, som Johannes Jørgensen havde

introduceret, og deres mellemkrigstidsefterkommere, og mod Sophus Claussen som den eneste blandt de hjemlige symbolister og mod tyske Rainer Maria Rilke og norske Olaf Bull – hvad Per Lange selv har medgivet. I medfør af den snævre produktion blev det ikke ham, der kridtede banen op for de danske modernister efter Anden Verdenskrig, men vel snarere Paul la Cour. Formentlig er det da retteligst at betragte Lange som en art klassisk sensymbolist.¹¹

Per Lange i den gymnasiale formidling

Som pointeret mistede litteraturhistorieskrivningen omkring årtusindskiftet interessen for Per Lange. En tilsvarende ud- eller afvikling har fundet sted i den pædagogiske formidling, at dømme efter de større antologier og litteraturudvalg til brug overvejende i gymnasieskolens danskundervisning. Assisteret af studerende på Danmarks Biblioteksskole har Mette Winge udarbejdet to registranter, der faciliterer en sådan betragtning: *Danske læsebøger 1900-1959* med undertitlen ”Bidrag til en undersøgelse af den litteraturhistoriske selektion” (1974) og *Danske læsebøger og litteraturudvalg til undervisningsbrug 1960-1975* med undertitlen ”Bidrag til en undersøgelse af tekstbegrebets udvikling” (1979).

Winge I registrerer side 97 fire digtforekomster i materialet – kun fire, hvad der er bemærkelsesværdigt i betragtning af, at Per Lange jo fik sit gennembrud omkring 1930. Talen er netop om de digte, som Knud Togeby har medtaget i *Dansk lyrik 1915-1955* (”Danserinden”, ”Proteus”, ”Til Dionysos” og ”Skoven”). Ingen andre udgivere har altså før 1959 fundet frem til ”egnede” Lange-digte!

Winge II registrerer side 180 16 digte med i alt 48 forekomster, fordelt på tolv litteraturudvalg, eller rettere syv, om der nemlig korrigeres for nye og/eller reviderede udgaver:¹² *Dansk litteratur 1915-1955*, ved Knud Togeby; *Dansk litteraturudvalg for HF*, ved Jens Henneberg og Thomas Jørgensen; *Litteraturudvalg*, ved Chr. N. Brodersen og Sven Møller Kristensen;¹³ *Litteratur for niende*, ved Esther og Tage Hansen og P. Billeskov Jansen; *Antologi af nordisk litteratur*, ved et kollektiv;

Poesi og prosa, ved Flemming Conrad og Lars Peter Rømhild; *En mosaik af moderne dansk litteratur*, ved Sven Møller Kristensen.¹⁴

SKEMA over digtforekomster (venstre spalte: Winge II; højre spalte: korrigerede tal)

<i>Kaos og Stjernen (1926)</i>	17	9
Danserinden	9	4
Nattergal	5	3
Kvinde	1	1
Solopgang	2	1
 <i>Forvandlinger (1929)</i>	 11	 6
Fontænen	6	2
Zeus	1	1
Genesis	2	1
Apollon og Dafne	1	1
Højsommer	1	1
 <i>Orfeus (1932)</i>	 20	 11
Skt. Antonius' Fiskepræd.	5	2
Til Dionysos	1	1
Skoven	5	2
Heloïse til Abailard	1	1
Proteus	2	2
De Badende	5	2
Torso	1	1

De to topscorere i Mette Winges optælling er ikke uventet ”Danserinden” og ”Fontænen”, Sven Møller Kristensens favoritter, med henholdsvis ni og seks forekomster, men derefter kommer fire digte med hver fem forekomster. Tre digte har hver to forekomster, mens de resterende syv må nøjes med hver én forekomst.¹⁵

Siden 1975 er der – ud over Finn Stein Larsens lyrikudgivelse – fremkommet flere litteraturudvalg til gymnasiebrug: *Litteratur*, ved Ib Fischer Hansen, m.fl., bind 1-6, Gyldendal, 1983-84; *Overblik*,

ved Jørn Ørum Hansen, m.fl., bind 1-2, Hovedland, 1989-90; *Falkenstjerne – Dansk Litteratur*, ved Mogens Bjerring-Hansen, m.fl., bind 1-4, Gjellerup & Gad, 1990-91;¹⁶ *Kanon i dansk*, ved Torben Brostrøm, m.fl., bind 1-3, Gyldendal, 2005; *Danske forfatterskaber*, ved Susan Mose, m.fl., bind 1-4, Systime, 2005-06. Disse udvalg er fælles om ikke at medtage tekster af Per Lange (bortset fra det førstnævnte, der medtager ”Nattergal”). Han figurerer også kun to steder i de periode- og temaudgivelser, som så lyset i de frodige halvfjerdser, nemlig i *20erne*, Hans Mølbjergs bidrag til Gyldendals perodeserie, 1974, og *Don Juan*, Bo Elbrønd-Beks tematiske forløb, 1980¹⁷ – men f.eks. ikke i *Ekspressionisme*, Lars Tonnesens bidrag til Gjellerups p.t.-serie, 1976, rimeligt nok, idet undertitlen begrænser fokusfeltet til 1905-1925.¹⁸

Det kan på falderebet tillægges, at Lars Peter Rømhild i *Meddelelser fra Dansklærerforeningen* har offentliggjort en analyse af ”Skt. Antonius’ Fiskeprædiken”, og at foreningen udgav Thorkild Borup Jensens bog fra 1999, *At tænke uden styrthjelm og knæbeskyttere*, der satte fokus på essayet som genre og introducerede ti danske essayister, fra Johannes V. Jensen til Jens Christian Grøndahl, også Per Lange, hvis essay ”Rejsende” den optrykte og analyserede. Der er imidlertid tale om en lærerbog snarere end om en lærebog, og den har næppe sat Per Langes essayistik på spisekortet ret mange steder.¹⁹

Konklusionen turde være, at Per Lange er udskrevet af den danske litteraturs historie og tillige udluget af de gymnasiale uddannelsers formidlingsmateriale.²⁰

Noter

- 1 Jf. Aage Jørgensen, ”Finn Stein Larsen – indvielser, mønstre, modeller”, *Spring* 49, 2021, 154-72.
- 2 Jf. Friedrich Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*, bind 1, 1883, 15: ”Man muss noch Chaos in sich haben, um einen tanzenden Stern gebären zu können” (på dansk, *Saaledes talte Zarathustra*, 2. udgave, 1934, 16; 3. udgave, 2019, 23).
- 3 Til essaybøgerne knytter sig en posthum udgivelse ved Niels Birger Wamberg, *Det Umuliges Kunst*, 1996, bl.a. baseret på efterladte manuskripter.
- 4 Jf. ”Alle Veje førte til Tom”, *Det Umuliges Kunst*, 93-100, specielt side 97-98; oprindeligt fremkommet i *Politiken*, 1. august 1993 (et par dage før Tom Kristensens hundredårsdag).

- 5 Bogen udkom i syv oplag frem mod 1965 og dannede tillige basis for en pædagogisk fremstilling til gymnasiebrug, *Danmarks litteratur*, s.m. Mogens Brøndsted, 1963 og 1972, genudgivet i to bind i Gyldendals Uglebøger, 1977; den har følgelig spillet en vigtig rolle i formidlingssammenhængen.
- 6 Ib Fischer Hansen, m.fl. (red.), *Litteraturhåndbogen*, 1981, 6. udgave, 2001; Johannes Fibiger og Gerd Lütken, *Litteraturens veje*, 1996, 2. reviderede udgave, 2003; Jens Anker Jørgensen, m.fl. (red.), *Hovedsporet. Dansk litteraturs historie*, 2005; sidstnævnte har dog 11 linjer om Per Lange (512).
- 7 Harald Giersing, "Til Klingen", *Klingen*, nr. 3, december 1917; jf. Østfyns Museers udstillingspublikation *1917. En ny tid*, 2017.
- 8 Thorkild Bjørnvig, "Cypresser under natlig Himmel", *Anubis* (1955), citeret efter *Samlede Digte 1947-93* (1998), 55.
- 9 Tom Kristensen, "Fribytter", *Fribytterdrømme* (1920), 9-10. Jf. *Livets Arabesk* (1921), 122, hvor broder Johannes forkynder nødvendigheden af at slynge flammehjulet ud i rummet, om man ikke skal blive ædt op af "alt for meget Jegstof".
- 10 Om dansk (og nordisk) ekspressionisme: Otto Gelsted, "Om ekspressionisme og kubisme i litteraturen" (1920), optrykt i *Tilbageblik på fremtiden*, bind 2, 1977, 83-89; Tom Kristensen, "Den unge Lyrik og dens Krise" (1925), optrykt bl.a. i *Kritiker eller Anmelder* (1966), 43-59; Ernst Frandsen, *Aargangen, der måtte snuble i Starten* (1943), 2. udgave, 1960, specielt side 105-131; Per Stounbjerg og Torben Jelsbak, "Danish Expressionism", i *A Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries 1900-1925*, Amsterdam/New York, 2012, 463-479; Gunilla Hermansson, *Modernisternas prosa och expressionismen. Studier i nordisk modernism 1910-1930*, Göteborg/Stockholm, 2015, 415. Per Lange nævnes ikke i disse arbejder.
- 11 Det bør tillægges, at der fra de danske ekspressionister ("Valby-parnasset") kan trækkes en linje til Nietzsches aristokratiske æsteticisme via deres vitalistiske Knut Hamsun-kult, således som Tom Kristensen vedgår det i sin Hamsun-nekrolog (*Politiken*, 20. februar 1952); jf. Jørgen Haugan, *Solgudens fall. Knut Hamsun – en litterær biografi*, Oslo, 2004, 197-200 (afsnittet "Nordiske fribyttere"); linjen går uden om Per Lange. Om Nietzsche-relationen, se i øvrigt Aage Jørgensen, "Per Lange, Friedrich Nietzsche og denne verdens virkelighed", *Litteraturmagasinet Standart*, 2023, nr. 1..
- 12 Mette Wingses tal er ikke retvisende, idet f.eks. *Dansk lyrik 1915-1955* med sine otte oplag kun er medtalt én gang, mens f.eks. *En mosaik af moderne dansk litteratur* er medtalt fire gange. Tallene beholdes dog, idet det er de oftest optrykte, altså de mest udbredte udvalg, de tungeste i regnskabet, der er medtalt flere gange.
- 13 Brodersen/Møller Kristensen-udvalget udkom 1962-64 i tre bind, i 1973-75 i seks.

- 14 Man bemærker, at titlerne, undtagen *Litteratur for niende*, er gymnasie- og HF-relaterede.
- 15 Man bemærker også, at talen overalt er om digte; den ikke-medtalte undtagelse er essayet ”Om Essayets Kunst” i *Poesi og prosa*, bind 3, 1965 (fremkommet i *Ved Musikkens Tærskel*, 1957, 88-96, og analyseret af Vibeke Sandersen i *Essayet – oprør og tradition*, 1975, 29-47).
- 16 Bind 3 er ”helt nyredigeret”; 4. udgave fremkom hos Systime, Aarhus, 2006; den oprindelige *Falkenstjerne* udkom 1916 ff.
- 17 *20erne*, 1974, 37-38, 50, 72 og 83; de fem digte indgår i en særpræget komposition. *Don Juan – et tematisk forløb*, 1980, 110-111 (digtet ”Don Juan”, ukommenteret).
- 18 Eftersom *LyrikBogen. Dansk lyrik fra 1680 til 1990 – med europæiske eksempler*, ved Asger Schnack, 1992, ”er tænkt som en bog til undervisningsbrug i gymnasiet og HF”, bør det ikke forties, at den indeholder Per Langes ”Nattergal” (og side 281 karakteriserer ham som ”sin periodes klassiker” med ciselerede, stramme, skønne og verdensfravendte vers).
- 19 Titlen stammer fra Hans-Jørgen Nielsens kronik ”Essayets kunst”, *Information*, 12. marts 1983.
- 20 Lad skæbneåret være 2000; Thomas Bredsdorff og Anne-Marie Mai markerede årtusindskiftet med *1000 danske digte* (Gyldendal), der side 1045-50 bragte fem Per Lange-digte.

Artiklen blev indleveret til *Spring* af Aage Jørgensen (1938-2023) umiddelbart før hans død. Den bringes med venlig tilladelse fra hans efterkommere.